

JULIJANSKA AKCIJA U OSJEČKOM KRAJU

Pregledni rad

UDK 94(497.5-3 Osijek)“18/19”

94(497.5-3 Osijek)0511.141)“18/19”

izv. prof. dr. sc. IVAN BALTA

Sveučilište J. J. Strossmayera

Filozofski fakultet

Lorenza Jägera 9

HR-31000 Osijek

Od 1904. do kraja Prvog svjetskog rata intenzivno je u osječkom kraju djelovala Julijanska akcija putem škola, kulturnih društava, željeznica i crkvenih institucija. Julijansku ili kako su je nazivali Slavonsku akciju, istraživači su dijametralno procjenjivali od opravdavanja zbog brige za očuvanje identiteta, kulture i jezika preostalih Madara (manjine) izvan Ugarske, pa do negiranja zbog svoje političke uloge u pomadarivanju slavenskog življa u programu mađarske državne misli. Za kratko vrijeme, od nepunih dvadesetak godina Julijanska akcija je imala političkog učinka jer je broj «Madara» uvećan u Slavoniji za nekoliko puta. Fenomen Julijanske akcije doživio je slom uzrokovan vanjskim utjecajem tj. završetkom Prvog svjetskog rata, stvaranjem novih država na prostoru nekadašnje Austro-Ugarske imperije.

UVOD

U razdoblju od kraja 19. i poč. 20. st. Julijanska akcija je djelovala u krajevima gdje su živjeli Mađari izvan tzv. uže Ugarske, posebno u Slavoniji (u osječkom kraju),¹ a dobili su naziv uzimanjem imena sv. Julijana.² Julijanska akcija se provodila putem mađarskih škola, ali i na druge načine, putem željeznica, te preko kulturnih društava i crkvenih škola (posebno reformatorskih), u razdoblju od 1904. do kraja Prvog svjetskog rata.

Julijanska akcija se u Slavoniji u tzv. «nacionalnoj obrani Madara» provodila politikom “mađarske državne misli” (“Magyar Állam eszme”) zbog “navodne” ugroženosti Madara, često puta nazivana i “Slavonskom akcijom”, a u Bosni i «Bosanskom akcijom» s istim ciljem i metodologijom djelovanja. Dok je Julijanska akcija u Slavoniji nastojala pridobiti simpatije hrvatske i srpske većine, Bosanska akcija je nastojala dobiti simpatije uglavnom čelnih ljudi muslimanske vjeroispovijesti i potporu franjevačkog reda.

Do danas su se manifestirali oprečni stavovi u tumačenju opravdanosti djelovanja Julijanske akcije, od opravdavanja akcije radi očuvanja identiteta, kulture i jezika preostalih Madara izvan Ugarske, pa do suprotnih stavova, odnosno stavova političkog odnarođivanja i

pomadarivanja slavenskog življa izvan Ugarske, posebno u u Slavoniji. Ista akcija se kretala od optužbe «mađarizacije» pa do teorije o Madarima koji su bili navodno ugroženi asimilacijom. S nekih mađarskih gledišta „Slavonska akcija” mađarske vlade, bila je usmjerena na zbrinjavanje Madara u tzv. „pridruženoj” pokrajini te na jačanje i proširenje mađarskog utjecaja.

Julijanska akcija u osječkom kraju može se promatrati u istovremenom nastojanju i ideologiji Nijemaca, koji su kao sredstvo za realizaciju velikonjemačkih zamisli stvarali tzv. *Schulverein-i* u inozemstvu, sa Centralnim organom, kasnijim Općim njemačkim savezom (*Allgemeiner Deutscher Verband*).³ Mađarske Julijanske škole mogle su se u Slavoniji osnivati, organizirati i djelovati ne samo na temelju važećih ugarskih zakona, već i na temelju Školskog zakona Hrvatske i Slavonije koji je dopuštao, pa čak i poticao organiziranje javnih i privatnih škola, seoskih, pustaraških škola (npr. mađarske julijanske škole), tvorničkih škola (npr. škole mađarske državne željeznice), konfesionalnih škola (npr. mađarske reformatorske škole), a što je otvorilo širok prostor djelovanja mađarske Julijanske akcije u osječkom kraju.

Za proučavanje Julijanske akcije u *Državnom arhivu Mađarske* u Budimpešti, ne postoji poseban i jedinstven fond o Julijanskom društvu, već je arhivska građa “razbacana” i “raštrkana” po raznim fondovima, npr. u arhivu tadašnjeg Ministarstva unutrašnjih poslova, u

1 pod osječki kraj podrazumijeva se današnja Osječko-baranjska županija (bez Baranje)

2 Radovan Ivančević, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva i Uvod u ikonologiju*, Zagreb, 1990., str. 307-308. Julián ákcia (“Julian” je izabrano ime po kršćanskoj ikonografiji od sv. Julijana, kao zaštitnika putnika, skelara i putujućih pjevača)

3 Gyula Tokody, *Ősznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és középeurópai tervei (1890-1918.) (Opći ili svenjemački savez i njegovi planovi u Srednjoj Evropi 1890-1918.)*, Budapest, 1959.

arhivu ministra predsjednika, te u dopisima grofa Kunó-a Klebersberga, nekadašnjeg ugarskog ministra prosvjete i vjeronauka. Vrlo važan je *Statut osnutka društva*, koji je u više navrata obnavljan. Vrlo važnu građu o Julijanskom savezu posjeduju i regionalni arhivi, kao županijski arhiv u Pečuhu.

U Hrvatskoj se o Julijanskoj akciji značajnija građa nalazi u nejedinstvenim fondovima Državnog arhiva u Osijeku i Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu. Nešto više građe nalazi se po raznim tadašnjim osječkim i zagrebačkim novinama, uglavnom u sklopu hemeroteke Muzeja Slavonije u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu te u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu.

O djelovanju Julijanske akcije u Slavoniji do danas su više objavljivali mađarski autori, kao: Pál Petri,⁴ Ferenc Bernics,⁵ Béla Makkay,⁶ Mihály Szabados⁷ i Margitai József.⁸ Ponešto su o Julijanskoj akciji u Slavoniji pisali i hrvatski autori, kao Josip Gujaš,⁹ Mirjana Gross,¹⁰ M. Čop,¹¹ Ivan Balta¹² i drugi autori.

Dragocjeni podaci za proučavanje Julijanske akcije u

osječkom kraju nalazi se po bivšim knjižnicama mađarskih julijanskih škola, od kojih se mnoge nalaze u vrlo lošem stanju (uglavnom samo prikupljenim školskim rekvizitima i knjigama), ali i spremištima u nekim reformiranim crkvama i drugdje.

Proučavajući fenomen Julijanske akcije, njezine opravdanosti ili neopravdanosti na prostoru Slavonije. Béla Makkai je s pravom zaključio: *"Proučavajući motive političke prakse sprovedene sa dvije strane Drave može se zaključiti da je mađarsku upravu zanimala prije svega teritorijalna integracija i očuvanje velikodržavne uloge koja je stvorena nagodbom; a hrvatsku političku elitu je pak u tom razdoblju pokretala želja za integriranjem još odvojenih nacionalnih teritorija. S etničkog gledišta i gledišta vlasti, mađarska politika se također kretala u uskim okvirima i unatoč njenim velikodržavnim ciljevima bila je u stvari prisiljena na defenzivu, dok je hrvatska politika determinirana rascjepkanošću hrvatskog etničkog područja bila prisiljena istodobno na obranu i na ofanzivu. U ovom kontekstu su slavonski Mađari postali za Zagreb u hrvatskoj etničkoj definiciji nametnuta strana tijela, «mostobran» mađarske osvajačke politike, dok su za Budimpeštu oni bili «krajiska utvrda» protiv južnoslavenskog ujedinjenja i rušitelja Monarhije. Nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, Mađari se nisu morali konačno obračunati samo sa velikodržavnim snovima, nego su bili primorani odreći se (bez Kraljevine Hrvatske i Slavonije) 2/3 svog područja i 1/3 nacionalnog tijela; a kasnije od 1945. i pola stoljeća slobode zbog sovjetskog zaposjedanja. I Hrvati su se kod sklapanja mira nakon Prvog svjetskog rata našli na strani gubitnika, pa strepeći od talijanskog iredentizma pokušavali su naći zaklon u južnoslavenskoj suradnji."*¹³

HRVATSKO-MAĐARSKI ODNOSI OD NAGODBE DO KRAJA PRVOG SVJETSKOG RATA

Na austro-ugarskoj 1867. g. i hrvatsko-ugarskoj nagodbi 1868. g. zasnivao se temeljni državopravni položaj Hrvatske i Slavonije od 1868. do 1918. g. Na temelju državopravnih ugovora sklopljenih između austrijskog cara i mađarskih političkih prvaka, slavenski su narodi ostali podijeljeni između austrijskih Nijemaca i Mađara,¹⁴ zbog čega je Strossmayer konstatirao kako se odlučivalo o Hrvatskoj u Beču i Pešti «de nobis sine nobis!» (o nama, ali bez nas).

Nagodbom «obnovljena» državna zajednica Ugarske

- 4 Pál Petri, *A Julián Egyesület története (Povijest Julijanskog društva)*, Budapest, 1937.
P. Petri, *A Julián Egyesület (J. E.) alapító tagjainak, választmányának és titkárságának névsora (Osnivački članovi društva, nadalje članovi odbora i uprave)*, Budapest, 1937.
- 5 Ferenc Bernics, *A Julián akció (Akcija Julijan)* Pannónia Könyvek, Pécs, 1994.
- 6 Béla Makkay, *Végvár vagy hídfő? "idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában 1904-1920. (Pogranična tvrđava ili mostobran?: nacionalna skrb o Mađarima u tuđini - u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u periodu 1904-1920.)*, Lucidus, Budapest, 2003.
- 7 Mihály Szabados, "Julián" iskolák magyar szórványgondozó működése Horvát-Szlavónországban 1890-1918 között. (*Djelovanje Julijanskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji u periodu od 1890. do 1918. godine*), *A Hungarológia oktatása*, godište br. 4., br. 7-8., Budapest, 1990., str. 7-19.
- 8 József Margitai, *A horvát és szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti vedelme és a magyar horvát testvériség*, Budapest, 1918.
- 9 Josip Gujaš, "Nacionalna obrana" Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru "Slavonske akcije", *Historijski zbornik*, br. XXIII-XXIV, Zagreb, 1970-1971., str. 46-95.
- 10 Mirjana Gross, Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe, *Historijski zbornik*, XXXVIII (1), Zagreb, 1985., str. 1-29.
- 11 M. Čop, Odnarodivanje naše djece u riječkim školama nametanjem talijanskog i mađarskog nastavnog jezika u razdoblju mađarske uprave od 1868. do 1918. godine, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 5., Rijeka, 1983., str. 41-49.
- 12 И. Балта, Жулијанска акција као мађарска државна мисао у Славонији и делу Босне и Херцеговине почетком XX. века, *Радови*, бр. 5., Филозофски факултет, Бања Лука, 2002., стр. 169-195.
I. Balta, Julijanska akcija kroz mađarske škole u Hrvatskoj i Slavoniji te BiH krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, *Motrišta, glasilo Matice hrvatske za Hercegovinu*, br. 22., Mostar, 2001., str. 79-97.

13 Béla Makkai, Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća na slavonskom području, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36., br. 2., Zagreb, 2004.

14 H. Sirotković - L. Margetić, Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije, *Školska knjiga*, Zagreb, 1988., str. 146.
Šidak-Gross-Karaman-Šepić, *Povijest hrvatskog naroda 1860-1914.*, Zagreb, 1968.

i Hrvatske, trajala je još punih pedeset godina (do 1918.)¹⁵

Ovisnost Hrvatske i Slavonije od Ugarske mogla se vidjeti i u tome što je bana, inače na čelu Zemaljske vlade Hrvatske i Slavonije, na temelju paragrafa 51. Nagodbe, postavljao kralj na prijedlog i supotpis ugarskog ministra predsjednika. Iako se u praksi Nagodba prikazivala kao dvostrani državni ugovor kojim je državnost Hrvatske i Slavonije u načelu bila priznata, ona je bila okrnjena nizom propisa koje su proizlazile iz Nagodbe.¹⁶

Politička su se gibanja manifestirala preko političkih stranaka, uglavnom u traženju rješenja državnopravnog položaja Hrvatske i Slavonije unutar Habsburške ili Austro-Ugarske monarhije, npr. u realnoj uniji s Ugarskom, u federalizaciji Monarhije, u ostvarenju hrvatske države kao trećeg partnera u Monarhiji te u ujedinjenju s ostalim južnoslavenskim zemljama i narodima.¹⁷

Nacionalno-integracijske ideologije, bile su važna snaga u procesu integracije hrvatske nacije, a koje su trajale sve dok su trajali procesi integracije, tj. od razdoblja i ideologije ilirizma do međuratnog vremena.¹⁸ Tzv. "*Mađarskom političkom narodu*" Nagodba je osigurala prevlast nad svim ostalim društvenim slojevima i nacijama, u kojem mađarski prvaci nisu željeli da Ugarska bude povezana s "ostalim" kraljevim zemljama preciznim pravnim odredbama nego samo mehanizmom za pregovore prema potrebama.¹⁹ Nagodba se nije smatrala ugovorom nego dogovorom, a pojam "*monarhija*" ("*Birodalom*", "*Reich*") nije značila jednu državu nego ustavnu vezu između dviju zasebnih država.

Nemoguće je bilo uskladiti dvije proturječne tendencije: "*mađarsku državnu ideju*" i hrvatsku autonomiju, uglavnom shvaćenu s hrvatsko-slavonske strane kao izraz hrvatske državnosti. Nakon nagodbe, mađarska je interpretacija državnopravnog položaja Hrvatske i Slavonije, došla u sukob zbog hrvatske težnje za državnošću i zbog svoje dogme o "*svetoj*" kruni, kao simbolu mađarske države u kojem više nisu Hrvatska i Slavonija bile "*partes subjectae*", već su postale "*partes adnexae*" - pridružene ("*sdružene*") strane "*majke zemlje*"

Ugarske, u kojoj je trebalo održati "*jedinstvo državne volje*" i "*pravo države*".²⁰

Pokušaj da se revizijama nagodbe zajamči teritorijalna cjelokupnost Hrvatske i Slavonije, mađarska je strana stalno isticala priključnje slavonskih županija Ugarskoj, kao i Hrvatskog primorja i Rijeke, što je rezultiralo administrativnu podjelu koja je onemogućavala poboljšanje uprave. Novim zakonima ministarsko vijeće nije htjelo dovesti u pitanje privilegirani "zakonski" položaj Ugarske u odnosu na Hrvatsku i Slavoniju, što im je omogućavalo djelovanje kao na svojim matičnim prostorima. Sve do kraja Prvog svjetskog rata nisu se bitno mijenjale okolnosti i zakonske osnove, koje su utemeljene Nagodbom.

Shvaćena od Mađara kako je Slavonija u sastavu Ugarske kao zemlja bez granica između njih, na vijest o jeftinoj zemlji veliki je broj Mađara krenuo u potragu za boljim životom u "*prijateljske zemlje*", a taj masovan dolazak Mađara u hrvatsko-slavonskom tisku prozvan je "*navalom Tatara*" i gotovo šokirao tadašnje hrvatsko-slavonsko javno mnijenje.²¹ Zagrebački "*Obzor*" 1904.g. je upozorio kako 29.620 Mađara korak po korak potiskuje Slavene u Ameriku ili ih baca u ruke lihvara.²²

Sve to vrijeme stvarala se u Hrvatskoj i Slavoniji klima neprijateljstva prema Mađarima, koji su se smatrali "*otimačima*", prigrabljivačima Rijeke i provoditeljima diskriminativne tarifne i financijske politike. Smatralo se da će mađarski "*imperijalisti*"²³ ne samo izrabiliti, nego i asimilirati,²⁴ odnosno otcijepiti slavonske teritorije.²⁵ U

20 Razlike su se očitovale u samom naslovu hrvatskog teksta (zakonski članak 1/1868. od 8. XI) i mađarskog teksta (zakonski članak 30/1868. od 17. XI). U hrvatskom izvorniku je pisalo: "*Zakonski članak o nagodi, koju s jedne strane kraljevina Ugarska, sjedinjena s Erdeljem, s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija, sklopiše za izravnjanje postojavih između njih državnopravnih pitanjah.*"

U mađarskom je tekstu nagodbe između Ugarske te Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, dodan pasus (što ga nema u hrvatskom tekstu !) da je to nagodba sklopljena "*zajedničkim utanačenjem*" sabora Ugarske i Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i potvrđena od kralja i da se proglašava "*kao zajednički temeljni zakon Ugarske te Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*".

21 Béla Makkai, Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća na slavonskom području, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36., br. 2., Zagreb, 2004., str. 569.

«*Második tatárjárás Horvátországban*», Hrvatska, Zagreb, 9. IV. 1909.

22 *Obzor*, Zagreb, 14. IX. 1904.

23 Josip Gulyás, hrvatskog podrijetla, nazvao je MÁV (Mađarsku državnu željeznicu) najmoćnijim sredstvom mađarskog imperijalizma u Hrvatskoj i Slavoniji Josip Gulyás, *Az erszakos asszimiláció politikája Európában és Magyarországon...* (Politika agresivne asimilacije u Europi i Mađarskoj...), Budapest, 1964. (po navodima: Béla Makkai, Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća na slavonskom području, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36., br. 2., Zagreb, 2004., str. 570.)

24 *Hrvatski pokret*, Zagreb, 22. veljače 1914.

25 *Narodna obrana*, Osijek, 15. kolovoz 1907.

15 I. Beuc, Povijest institucija državne vlasti Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, Zagreb, 1985.

16 F. Čulinović, *Državnopravna historija jugoslavenskih naroda*, I. knjiga, Zagreb, 1961.

17 H. Sirotković, Ustavni položaj i organizacija rada Sabora Kraljevina Hrvatske i Slavonije u građanskom razdoblju djelovanja (1848-1918), *Rad JAZU*, knjiga 393., Zagreb, 1981.

18 M. Gross, Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), *Sveučilišna naklada liber*, Zagreb, 1981., str. 283-307.

19 Nagodbu su proveli Gyula Andrássy i ministar predsjednik Beust

to vrijeme su po Józsefu Szűcsiju²⁶ 1910. g. u Slavoniji Nijemci i Mađari činili gotovo polovicu stanovništva u Osijeku, a Hrvati samo 40,5 % stanovništva.

Kako je po mađarskim autorima broj Mađara u Slavoniji, posebno u osječkom kraju, od 1880. g. rastao, Frigyes Pesty je ponovno iznosio zahtjeve za dijelovima Slavonije. Stoga je 1904. g. pokrenuta Julijanska akcija, koju je Makkai nazvao "Slavonskom akcijom",²⁷ jer je uglavnom bila na prostoru Slavonije. Makkai je dokazivao da se tzv. Slavonskom akcijom "htjelo, prije svega, uz pomoć crkvenih i školskih institucija ojačati dio mađarske nacije na drugoj obali Drave, kojoj je prijetila asimilacija. Mađari, u savezu s useljenim Švabama, trebali su čuvati južne krajeve".²⁸ Među brojnim političarima koji su s neskrivenom hegemonskom potrebom gledali na mađarsko zauzimanje slavonskih teritorija, bio je i grof Béla Széchenyi, čiji je stav iznijet 1910. g. o nacionalnom zbrinjavanju Mađara koji su živjeli u Slavoniji: "Od slobodnog nadmetanja rasnih snaga, a osobito od mađarske rase u tom natjecanju te njene tjelesne, dubovne i moralne nadmoći očekujemo ... konsolidaciju našeg spremata."

Po konstataciji B. Makkaia²⁹ arhitekt Julijanske akcije Kunó Klebersberg, izložio je koncepciju akcije te konstatirao kako u Slavoniji prvo treba povezivati mađarske rasute predjele u otoke, a zatim u blokove te ih priključivati jezičnoj granici. Neki su, kao budimpeštanski novinar Budapesti Hirlapa 1904. g., uvidjeli kako bi djelotvorno sredstvo za ekspanziju bilo u bezazlenoj pučkoj školi: "U osnivanjem škola bi mogli pomadarniti liniju duž desne obale Drave [...]".³⁰ U Slavoniji su iste namjere kod mnogih Slavena dočekane kao prijatna, a postojanje mađarskih škola prozivane su "nezakonitim, štetnim i sramotnim".³¹ No, mađarski politički krugovi su i dalje tražili otvaranje svojih škola u Slavoniji u tzv. "zaštiti mađarske nacionalne manjine", pa je István Tisza na početku Julijanske akcije 1904. g. dao instrukcije da se izbjegavaju sukobi s hrvatskom okolicom.³² Iako su s druge strane neke slavonske novine

naplašavale međunacionalni suživot, bilo je i novina koje su pisale u ponižavajućem tonu, u kojem su se Mađari većinom pojavljivali kao "bezobraznici",³³ "kolonizatori"³⁴ i u nekoliko slučajeva kao "azijsko stado".³⁵ Novine "Hrvatska" je sve mađarske ustanove i škole Mađarske državne željeznice nazvala citadelama "obuke janjičara",³⁶ a novine "Hrvatska sloboda" je zajednice Julián nazvala "rak-ranom".³⁷

U tom su kontekstu slavonski Mađari postali za Slavoniju po hrvatskoj etničkoj definiciji nametnuta strana tijela, "mostobran" mađarske osvajačke politike, dok su za Mađarsku oni bili "krajiska utvrda" protiv južnoslavenskog ujedinjenja i rušenja Monarhije.³⁸ (Prilog 1. u Prilozima)

33 *Hrvatsko pravo*, Zagreb, 30. srpanj 1907.

34 *Hrvatska*, 28. svibanj 1909. i Narodna obrana, Osijek, 16. listopada 1911.

35 *Hrvatska*, 16. svibanj 1909.

36 *Hrvatska*, 26. svibanj 1908.

37 *Hrvatska sloboda*, 24. lipanj 1909.

38 (Prilog 1.) MOL, K. 26. 56-61. old. 2. sz. melléklet (1. prilog)

Részletek Szathmáry György országgyűlési képviselő: A magyar elem gyarapítása az erdélyi részekben c. emlékiratából, melyet 1885. októberi keletkezéssel Tisza Kálmán miniszterelnökhöz írt. I. fejezet: Eg kis visszatekintés a magyarosodási mozgalmakra. ...»Egymás után mozgalmak indultak meg eddig ismeretlen...jelszavak alatt, minők a «visszamağyarosítás» «mağyarosítás» melyek keletkezése a Tisza kormány aerájába esik. A magyar nemzeti és kultúrtörténetben egészen új csapáson indult meg így a magyar társadalom, hogy a mult idők mulasztásait helyre pótolja; a nemzetet visszamağyarosítás és mağyarosítás útján gyarapítsa. (...)

Az első e nemű mozgalmat ...e sorok írója indította 1876-ban a «Hon» és folytatta a többi lapok hasábjain - a Hunyad megyei előláhosodott magyarok visszamağyarosítása érdekében (...). Majd Grünwald Béla egy hatásos rőpiratban a felvidéken lévő tömeges eltótosodásra hívta fel a figyelmet (...), s ily előzmények után a mağyarosítási mozgalmak nemsokára testületi szervezetet nyertek. Így jött létre Szilágyban a «Wesselényi-kör», Szatmarban a «Széchenyi-társaság», Sárosban «A mağyarságot és népnevelést terjesztő egylet» Budapesten a «Mağyar iskola-egylet»...Nyitrán a «Felvidéki közművelődesi egyesület. (...) És amit szintén nem hagyhatok felemlítés nélkül, ezen tíz évi cyclus alatt indult meg a püldátlanul nagy és tömeges névmağyarosítás is (...) Legutóbb Kolozsvárott alakult meg az «Erdélyrészi közművelődesi egyesület, mely már 16 vármegyében kezdli meg a küzdelmes munkát a magyar faj érdekében (...).

Hasonló célű egyletek vannak alakulóban Krassó -Szörényben s a Dunánál, különös tekintettel a szlavóniai megékben lakó mağyarság sorsára és jövőjére. (...) Szervezve vagy a szervezés stádiumában van tehát a magyar társadalom az országnak ép azon vidékein a hol...a legnagyobb szükség volt, a túlnyomóan nemzetiségek által lakott területeken; ...hogy a magyar és hazafias szellem terjesztése mellett a hol elfajult mağyarság van, azt regenerálva a nemzetnek visszanyerje, - a hol assimilációra hajlandó elemek vannak, azok beolvadását elősegítse és siettesse, szóval, hogy a hol tért veszítettünk, azt ne csak visszafoglalja, de lehetőleg új tert foglalni is igyekezzék.»

Prijevod na hrvatski jezik (Prilog 1.) MOL, K. 26. 56. – 61.

Dijelovi rečenice ministra György Szathmáryja: širenje Mađarske osnove na dijelovima Erdelja (to je naslov koji je pisao u listopadu 1885. godine ministru Kálmaánu Tiszi). I. dio: gledajući unazad na mađarske aktivnosti, jedna poslije druge su nastajale razne aktivnosti

26 József Szűcsi (Bajza), *Horvátország népesége*, Budapest (Budimpešta), 1910., str. 29.

27 Béla Makkai, *A «Szlavóniai actio» és a horvátországi mağyarság (1904-1920.)*, Budimpešta 1994., str. 324.

– naveo je u članku: Béla Makkai, Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća na slavonskom području, *Časopis za suvremenu povijest*, god. 36., br. 2., Zagreb, 2004., str. 570.

28 Magyar országos levéltár, Budapest, K 26 ME 855. cs. 3583. 1907. XVI. t. 2280 asz. i isto 1185. cs. 779. = 1482. broj 1918. XVI. t.

29 Béla Makkai, *Mađarsko-hrvatski odnosi početkom 20. stoljeća na slavonskom području*, *Časopis za suvremenu povijest*, 36/2004., 2, Zagreb, str. 572-573

30 *Budapesti Hirlap*, Budapest, 22. rujna 1904.

31 Juraj Dobrenić, *Mađarske škole u Hrvatskoj uopće, a u Daruvarskom kotaru napose*, Zagreb 1909., str. 49-50.

32 Magyar országos levéltár, Budapest, K26 ME794. cs. 1950 i 2508. 1905. XVI. t. 330. asz

POVIJEST OSNUTKA I DJELOVANJA JULIJANSKE AKCIJE U HRVATSKIM ZEMLJAMA

Za vrijeme mandata ugarskog ministra predsjednika Kálmána Szélla i hrvatsko-slavonskog bana Khuena Hédervárya pojavila se 1901. g. i 1902. g. misao "o akciji spašavanja Madara u Slavoniji", koja je pojačana za vrijeme mandata ministra predsjednika Bánffyja u tzv. mađarskom nacionalističkom i domovinskom narodnom pokretu. Kao razlozi "akcije spašavanja Madara u Slavoniji" navodili su se: povećanje broja slavonskih Madara prema popisu stanovništva od 1900. g., kako su doseljeni Mađari imali problema jer im djeca nisu mogla ići u mađarske škole, te druge poteškoće zbog čega su doseljeni Mađari iznosili "teške" primjedbe upućene pismima ugarskoj vladi.

Tadašnji je Školski zakon Hrvatske i Slavonije (u 104. paragrafu) dopuštao osnivanje privatnih škola, koje bi mogao voditi savez, tj. Julijanski savez.

Julijanski savez je stvoren 16. travnja 1904. g. u dvorani budimpeštanskog Narodnog muzeja, a njegovi su članovi bili većinom bogataši, visoki svećenici, nekoliko ministara, tj. aktivni ministri i drugi političari.³⁹

U svezi prve točke na održavanju skupštine Saveza, ministar unutarnjih poslova je 4. svibnja 1904. g. (4.452/III) objašnjavao smisao organiziranja Madara izvan uže Ugarske. Cilj Saveza po točki 4., bila je potpora Mađarima na kulturnom, poljoprivrednom i društvenom planu, naravno gdje za to ima potrebe, što je iznijeto i u "Pravilima" Julijanskog saveza koja su odobrena, a sastojala su se od 19 članaka, npr. članak 1: cilj je osnivanja Saveza da "Mađarima da potporu, naročito

Mađarima koji žive na rubovima Ugarske te da im pomogne", a za ostvarenje tih ciljeva sagradit će škole koje će im pomagati.

Kako bi Julijanski savez dorastao očekivanjima, bilo je potrebno da bude državno subvencioniran, a to se nikako nije moglo otvoreno obrazložiti i raspravljati na sjednicama Vlade. Tarkovich je poslao 11. travnja 1913. g. pismo ministru unutarnjih poslova "povjerljivog" sadržaja u kojemu ga moli da se ne mijenjaju osnovna pravila uz obrazloženje: "imenom Julijanski savez on u stvari nije savez, nego je stvoren od Vlade, pretvoren u prenosivi organ kojemu je uloga dati potporu Mađarima, koji imaju poteškoća u radnjama na kulturnom i privrednom djelu u hrvatsko-slavonskim županijama. Javnim otkrivanjem toga cilja, u Ugarskoj državi, dobi do poteškoća u politici."⁴⁰

Ciljevi i sredstva velike divergencije činili su mađarske iluzije o imperijalizmu njegovom najvećom bolesti, kako je Gyula Szekfű zaključio: "Nikome nismo činili ništa loše, samo sebi, nismo koristili svoje neprijatelje, a zamrzilo nas je pola svijeta."⁴¹

Osnivanje Julijanskog saveza zahtijevalo je ozbiljne pripreme, terenski rad te statističke procjene. Najviše je Madara bilo u županiji Veröce ili Virovitičkoj (31.001) te u Srijemskoj županiji 22.783 osoba. U županiji Bjelovarsko-križevačkoj živjelo je 14.050, a u Požeškoj županiji 13.762 Mađara.

Od četiri grada, u Zagrebu je najviše osoba govorilo mađarskim materinim jezikom (2.805), zatim u Osijeku (2.297). Po popisu stanovništva 1900. g. 82,4 % hrvatskih Mađara bili su rimokatolici, 10,3 % reformatori (ili kalvini), 2 % evangelisti (ili luterani) i 4,7 % židovske vjere.⁴² Ukupno je bilo 531 mjesto u kojima su živjeli Mađari, ali u 313 (59 %) mjesta njihov broj nije dosegao 50 osoba, odnosno između 51 do 100 osoba, između 101 do 200 osoba živjelo je u 51 mjestu, 201 do 300 osoba živjelo je u 27 mjestu, 301 do 500 osoba živjelo je u 31 mjestu koji su se pisali Mađarima. Od 501 do 1.000 osoba živjelo je u 9 općina, između 1.501 do 2.000 osoba bilo je u 6 mjestu, a između 2.001 do 3.000 osoba živjelo je u 2 općine. Samo su u 3 mjesta Mađari činili većinu (Korogy, Hrasztin i Ójbanovacz).⁴³

Prema statističkim mjerenjima u "partnerskim su državama" (Hrvatsko-slavonskim županijama) u 43 sela su Mađari s mađarskim materinim jezikom bili u

pod nepoznatim imenima, za „mađarizaciju“ i vraćanje „mađarstva“ čiji je početak za vrijeme vlade Tisze. U povijesti Madara i njihove kulture, krenuo je novi udar mađarske države da popuste u povijest isprave i da vrate mađarstvo narodu da bi širili mađarstvo. Prvi taj pokret osnovao je pisac tih redova 1876. godine u „Hon-u“ i nastavio u drugim novinama – za dobiti stanovništva u dijelovima Hunyad, koje je pokušavao vratiti na mađarstvo. Béla Grünwald skrenuo je pozornost u dokumentu na prelazak u „Tot-e“ (Slovake) i na tim su dijelovima mađarski pokreti pobijedili. Tako su nastali u Szilágyu „Wesselényi – krug“, u Szatmáru „Szécheny – društvo“, u Sárosu „Savez mađarskog i narodnog odgoja“, u Budimpešti „Savez mađarske škole“ i t. d. Također, ne smijemo zaboraviti spomenuti da je za vrijeme tog desetogodišnjem ciklusa krenula mađarizacija u velikom broju. Posljednji put je osnovan takav savez u Kolozsváru „Savez kulturnog društva“ koji je već u 16 općina započeo s radom za dobiti Madara (...)

Slična su društva u osnivanju u Krassó-Szörényu i preko Dunava, drukčije je na to gledano u slavonskim općinama za dobiti mađarskog stanovništva i njihove budućnosti. U stadiju nastajanja su i mađarska država i njezini dijelovi, ondje gdje je bilo najpotrebnije, jer su Mađari bili u manjini. Pored mađarskog duha oni gube i svoje osobine, ali regenerirajući se, narod to dobije nazad, a gdje ima elemenata asimilacije da se njihovo raslojavanje pomogne i požuruje, gdje se gubio teritorij da se dobije nazad i da se uzme drugi.

39 Pál Petri, *A Julián Egyesület története*, Budapest Stephaneum Ny. Rt. 1937., 13. old

40 MOL, K-26. 1913. XVI. 2285. A Julián Egyesület 1913. évi alapszabálya és ennek engedélyezésével kapcsolatos levelezés

41 Gyula Sekfű, *Három nemzedék és ami utána következik*. ÁKV Meacénás, Reprint sorozat, Budapest, 1921., Alföldi Nyomda, Debrecen. 305. old.

42 Ferencz Bernics, *Julián akció*, Pécs, 1994., str. 27.

43 Ferencz Bernics, *Julián akció*, Pécs, 1994., str. 29.

apsolutnoj većini. U tim se selima, od 17.575 osoba njih 13.036 (74,2 %) izjasnilo Mađarima. U «salašima» gdje se broj popeo do 50, dok je u 98 "salaša" bilo je više od 50 Mađara, i na kraju od 12.394 Mađara bilo je 10.605 s mađarskim materinim jezikom.

Da su Mađari ugroženi u Slavoniji tj. u osječkom kraju te da treba odmah stupiti u akciju, nekoliko puta je upozoravao predsjednik Julijanskog društva grof Béla Szécheny u svojim pismima ugarskom ministru predsjedniku grofu Károly Khuen-Héderváryu (1784/1910., broj 7.):⁴⁴ „U godinama devetstote (početkom tih godina) veliki broj slavonskih Mađara prepoznao je i priznao ispravnost namjera kada je podatke potvrdio statistički ured. István Tisza, grof, tadašnji ministar predsjednik odlučio je da će u županijama Szerém, Veröcze, Pozsega i županiji Belovár-Kőrös Mađarima osnovati savez i od mene je tražio pomoć kao osnivača i predsjednika tog saveza. Poslije dugog razmišljanja odlučio sam biti predsjednik (budući da me on zamolio) jer sam shvatio da nas Mađara ima jako malo, a početna zadaća nam je obraniti narod od drugih. Radovi su krenuli za vrijeme Nezavisne stranke, tekli su bez ikakve reklame i dizanja prašine... Rezultat je već na početku bio lijep, a kod hrvatskog javnog

mnijenja nije osvojio simpatije. Kada su mađarski koaliti (i hrvatski revolucionari) sklopili !oružno prijateljstvo!, na nagovor Ferencza Supila, zahtijevali su hrvatski šovinisti da se slavonski Mađari žrtvuju na mađarsko-hrvatskom bratskom oltaru. S hrvatske je strane bila razumljiva ta želja jer su u velikom broju Nijemci i Mađari nasuprot južnoslavenskim nastojanjima... predstavljali centripetalnu jačinu. Ali nažalost, na mađarskom dijelu, dok se zbog željezničke pragmatike, pucanje srpsko-hrvatske koalicije nije dogodilo, u nekim je krugovima postojalo naginjanje na žrtvovanje slavonskih Mađara zato što su u cijelom radu Julijanskog saveza vidjeli stvaralaštvo neovisnog naroda. U tim kritičnim trenucima pomogao sam da spasim Mađare iz Slavonije. U tom sam naporu naišao na razumijevanje kod koalicijskih elemenata. Moram priznati da u posljednjim godinama koalicijske mađarske vlade... shvativši da Julijanski savez djeluje za dobrobit Mađara... pokušavali su biti na pomoći savezu. Od tog vremena pridošli hrvatski šovinisti povremeno su pokušavali poslove hrvatskih škola pokazati u tisku kao mađarizaciju, iako ih mađarske škole samo u tome sprječavaju da slavonske Mađare slobodno pohrvate. Najnoviji režim hrvatskih pretjerivanja opet hoće

44 MOL, II. 26. 3385 -XVI. 1850-1910.

grof Széchenyi Béla, a Julián Egyesület elnökének levele gr. Khuen-Héderváry Károly miniszterelnökhöz.

1784/1910.7. szám

Részletek a levélből

„Midőn a kilencszáz éves elején a szlavóniai magyarság nagy számát fölmerték s erre vonatkozóan a Drávántulról jött értesítések helyességét a...statisztikai hivatal is megerősítette, Tisza István gróf, akkori miniszterelnök elhatározta, hogy a Szerém, Veröcze, Pozsega és Belovár-Kőrös vármegyékben élő magyarság nemzeti védelmére egyesület alakítását kezdeményezi, s hozzám fordult, hogy...az egyesületet szervezzem meg s az elnökséget vállaltam el. Hoszszabb...megfontolás után teljesítettem Tisza grófkívánását, mert...az a meggyőződés, hogy mi magyarok kevesen vagyunk, elsőrendű feladatunk, a nemzet állagának minden idegen beolvasztási törekvéssel szemben való megoltalmazása. - A munka a szabadelvu párt uralma alatt indult meg, minden reklám és láрма kizárásával folyt ..., az eredmény mindjárt kezdetben igen szép volt, a horvát közvéleménynél számottevő visszatetszést nem keltett. Midőn a magyar koalíció és a horvát revolutionisták között a fegyverbarátság megkötetett, Supiló Ferenc kezdeményezésére azt követelték a horvát sovínisták, hogy a „szlavóniai magyarság áldoztassék fel a magyar-horvát testvériség oltárán. „Horvát szempontból nagyonis érthető volt e kívánság, mert a nagyszámú szlavóniai magyarság és németség...a délszláv centrifugális törekvésekkel szemben...centripetális erőt képvisel. De sajnos, magyar részen is eleinte, addig...míg a vasúti pragmatika miatt a szakadás a horvát-szerb koalícióval be nem állott, bizonyos körökben megvolt a hajlandóság a szlavóniai magyarság feláldozására..., mert a Julián-Egyesület egész munkájában a volt szabadelvű pártnak alkotását látták. Ebben a kritikus pillanatban egész befolyásomat latba vettem, hogy a szlavóniai magyarságot megmentsem. E törekvésemben a koalíció mérsékelte...elemeinél támogatást is találtam (...). El kell különben ismernem, hogy a koalíciós magyar kormány utolsó éveiben...meggyőződven a Julián-Egyesület üdvös s pusztán a magyarság érdekeit szem előtt tartó működéséről,...igyekeztek az Egyesületek segítségére lenni. A reményeikben csalatkozott horvát sovínisták azonban ettől az időtől fogva a horvátországi iskolák ügyét idonként a lapokban szellőztetik, s ...azzal a perfüld taktikával

élnék, hogy folyvást magyarosítást emlígetnek, holott a...magyar iskolák csak abban gátolják őket, hogy a szlavóniai magyarságot szabadjára horvátosítsák. A legújabb rendszerváltozást a horvát tulzók ismét arra akarják kivasználni, hogy a délszláv utópiák szempontjából már ma is kényelmetlen...szlavóniai magyar és német nemzetiség feláldozását tőlük kieszközöljék. Míg ez csak a lármás sajtó és a nyugtalan vérü képviselők kívánsága volt, a dolognak nagyobb jelentőséget nem tulajdonítottam...azonban...midőn Tomasic bán a tárgyban a zágrábi országgyűlésen első patheticus nyilatkozatát megtette...nyugtalansággal töltött el. Bár azóta a bán, Exelentiád közbélepése folytán egy utólagos interwiewval igyekezett beszédének élet elvenni, s úgy látszik, belátta, hogy töltünk...a szlavóniai magyarság feláldozását követeli, mégis kissé mrész kívánság. Mindazonáltal nagyon kívánaiosnak tartanám, ha Exelentiád most, midőn Magyarországon a politikai helyzetet már consolidálta, a szlavóniai magyarság ügyével is foglalkozni s főleg a Julián-iskolák hálózatának további fokozatos kiépítését biztosítani méltóztatnék..., érvényesítse a horvát-szlavón-dalmátországi bán úrnál alkotmányos befolyását..., hogy a következő jogos kívánságoknak érvényt szereztessek:

a./ a Julián-Egyesület már meglévő iskolái működésükben ne gátoltassanak és a szükséghez képest új iskolák engedélyeztessenek; b./ ha horvát és szerb gyermekek politikai célszerűségéből a Julián-iskolákból elvileg ki is záratnak,...más nemzetiségű gyermekek...felvehetölc legyenek; c./ ...a magyarországi tanítóképző-intézetek által a horvát és szerb nyelv tanítására adott képesítés hatálya a társországok területén elismertessék; d./ ..bevándorolt magyarok az ottani községekben illetősegi jogot szerzhessenek...; e./ ...egyházmegyei hatóságok a magyarságot az egyházi ének, litániák, valamint egyéb...ájtatosságok terén nyelvének szabad használatában ne korlátozzák (...).

Az a. és b. pontokhoz gr. Széchenyi Béla elnök a következő megjegyzéseket fűzte: „...Az is bizonyos, hogy nemzeti önerzetünkre épen nem volna hízélgő, ha horvát és szerb szülők gyermekének magyar iskolába való beadása a magyar szent korona ama két országában tiltott s ennek következtében esetleg büntetendő cselekménnyé minősítetnék. Mindazonáltal méltányolva azon politikai célszerűségi szempontokat, melyek szükségessé teszik, hogy a mi részünkről is történjék sessessio, a Julián-Egyesület nevében

iskoristiti da se mađarski i njemački narod žrtvuje. Dok je to bila samo želja tiska i nemirne krvi predstavnika, nisam obraćao veliku pozornost na to, ali kada je to ban Tomasich spomenuo na zagrebačkom državnom skupu, obuzeo me nemir. Iako se ban od tada, miješanjem Vaše exelencie, u prošlog izjavi trudio omekšati priču i shvatio je da od nas... traži žrtvovanje slavonskih Mađara, to je ipak neustrašiva želja; Jako bih želio da se Vaša exelencia sada, kada se u Mađarskoj politička situacija već konsolidirala, bavi slučajevima slavonskih Mađara, a najvažnija je izgradnja mreže julijanskih škola, da potvrdi kod hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog bana da će u sljedećim pravnim željama ostvariti vrijednost: a) da ne ometaju rad julijanskih škola i dopuštaju otvaranje novih; b) ako srpsku i hrvatsku djecu zbog političkih ciljeva udalje iz julijanskih škola te neka bude otvorena za druge narodnosti;

c) da učiteljima, koji završavaju škole i fakultete za učitelje u Mađarskoj iz hrvatskog i srpskog jezika, bude dopušten rad u partnerskim državama; d) da Mađari došljaci u (hrvatsko-slavonskim) županijama imaju svoja prava; e) da crkvene vlasti ne ograničavaju u crkvi pjevanje i sl. na mađarskom jeziku.”

Kod točki a) i b) grof Béla Széchenji, predsjednik,

hozzájánulok, hogy a horvát és szerb nemzetiségu gyermekek a Julián-iskolábl elvileg kizárassanak oly módon: hogy a J. E. kötelezi magát, hogy ilyen gyermekek felvételét iskoláiba meg nem engedí. Nemzetiségileg vegyes házasságból származó gyermekek azonban, valamint: olyan magyar szülők gyermekei, kik magyar iskola híján csak fogyatékosar: beszélnek magyarul, ezen szabály alól természetesen ki lennének veendő. Abból, hogy csak horvát és szerb szülők gyermekei záratának ki...következik, hogy oda minden más nemzetiségű s főleg német gyermekek továbbra is szabadon felvehetőek lennének (...). ez a kitűnő népelem ugyanis egész Szlavóniában, de különösen a Szerémség keleti részében a legutóbbi időkben számbelileg és gazdaságilag rendkívüli mértékben erőre kapott s a magyarsággal együtt mind több és több: községben fogja majorizálni a délszláv elemet (...). Azzal, hogy a horvát és szerb gyermekek elvi kizárásában beleegyeztünk...mélán tamaszthatunk ellenkívánásokokat. Ezen ellenkívánások között pedig...legfontosabb az, hogy a Julián-Egyesület a még szükséges magyar iskolákat fokozatosan felállíthassa (...). a horvát-szlavón népoktatási törvény erre világosan jogot ad. (...) A törvény interpretáció legelemibb szabályaiból következik, hogy itt nem lehet szó az országos kormány valamely discretionális jogáról...hanem; ha az iskola fenntartására vállalkozó a-f. pontok alatt felsorolt feltételeknek elget tesz, az engedélyt meg kell adni a vállalkozóknak. És ezen jogilag egyedül korrekt álláspont politikailag is elfogadható, sőt kedvező, mert a bán helyzetét a horvát sovínisztákkal szemben lényegesen megkönnyebbiti, mert arra hivatkoztatik, hogy az iskolaengedély...nem is állott jogában megtagadni (...). /A kihagyott (kipontozott) részek egyrészt a lényeget nem érintik, másrészt a c. (tanítóképesítés), d. (illetőségi jog megszervezése) e, (djakovári püspöki és zágrábi rk. érseki szék betöltése) vonatkoznak, amelyekre a dolgozat szövegében térek ki./ „Ha a Julián-Egyesület kívánásainak fenti szerény jegyzékét egy külföldi ember átolvasná, ki a magyar zsarnokságról, az oláhok, tóiok, s főleg a horvátok elnyomásáról világga kürtölt híreket hallotta, kétségtelenül a legnagyobb meglepetéssel láná, hogy a magyar kénytelen kérelmezni, hogy gyermekét legalább magyar népskolába járathassa, magyrosításról pedig még csak szó sem lehet, mert hiszen a horvát gyermekek elvileg ki fognak záratni a magyar iskolákból (...).”, Budapest, 1910. évi június hó 16. gróf Széchenyi Béla elnök.

dodao je sljedeće riječi: *”ne bi bilo lijepo da djecu hrvatskih i srpskih roditelja ne primimo u mađarske škole, to je i zabranjeno u državama mađarske svete krune i kažnjivo je. Postoje tu još točke političkih ciljeva, želimo da se i s naše strane ostvari koncesija, u ime Julijanskog saveza slažem se s tim da se zabrani upis srpske i hrvatske djece u julijanske škole, a savez Julijan je odgovoran za tu odluku i ne dopušta upis takvoj djece. Djeca iz miješanih brakova, djeca mađarskih roditelja koja slabije pričaju jezik ne spadaju u tu skupinu. Isključena su djeca hrvatskih i srpskih roditelja što znači da se to ne odnosi ni na jedan narod i njemačka se djeca slobodno mogu upisivati u julijanske škole. Taj prekrasni narodni element u cijeloj je Slavoniji i u jednom dijelu Srijema u posljednje vrijeme, preko brojki, u privredi porastao i s Madarima će se sve više općina (županija) majorizirati južnoslavenski element (...). S odlukom da isključimo srpsku i hrvatsku djecu iz škole dobili smo protivne želje. Među njima je najvažnije to da Julijanski savez izgradi još potrebnih škola (...), hrvatsko-slavonski obrazovni zakon na to daje prava. Slijedi iz interpretiranog elementa pravila zakona, da tu nema riječi o pravima vlade, nego se dozvola mora izdati ako graditelj udovoljava točkama a-f. To je stanje i politički dobro primljeno jer stanje bana unatoč hrvatskih šovinista, dosta olakšava jer se izvlači na to kako nije imao pravo odbiti. Dijelovi s točkama ne dodiruju glavnu važnost, s druge strane c) (naobrazba učitelja), d) (osnivanjem prava), e) (popunjavanje stolice đakovačkog i zagrebačkog biskupa).”* „Ako bi netko iz inozemstva pročitao želje Julijanskog saveza, o lošim radnjama Mađara, gaženjem Hrvata, Tota (Slovaka) i drugih naroda, iznenadio bi se koliko su Mađari ugroženi i da za sve moraju tražiti dopuštenje, čak i za upis svoje djece u narodnu školu, a mađarizaciju ne smijemo ni spomenuti jer će se hrvatska djeca isključiti iz mađarskih škola (...).” Vidljivo je kakvom se propagandom mađarska vlada koristila u ostvarenju svojeg programa a posredstvom Julijanske akcije.

Julijanski je savez razlikovao željezničke, reformatorske i katoličke škole od 1904. g., ali su već prije te godine djelovale reformatorske misionarske škole i željezničke škole, a u nekim školama postojalo zanimanje za mađarski jezik.

MAĐARSKE ŽELJEZNIČKE ŠKOLE U OSJEČKOM KRAJU

MÁV⁴⁵ je bio krajem 19. i početkom 20. st. najveće poduzeće u državi i imalo centralnu ulogu u Monarhiji, posebno u razvoju ugarske privrede.

Usljed nesretnih političkih okolnosti i nedosljednosti hrvatsko-slavonskih političkih stranaka i vlasti, Sabor je tzv. *”Hrvatskmi paragrafom”* donio odluku o uvođenju mađarskog jezika u državne službe, koji je spriječio

⁴⁵ Magyar Állam Vasúti = MÁV (Mađarske državne željeznice)

opstrukciju hrvatskih članova u ugarskom Parlamentu, stoga je koalicijska vlada (tj. hrvatsko-srpska koalicija) u srpnju 1907. g. mogla samo potvrditi "*Željezničku pragmatiku*". Tzv. "*Hrvatski paragraf*" pokvario je hrvatsko-mađarske odnose i pojačalo hrvatsko-srpsko koalicijsko političko "*neprijateljstvo*" prema Mađarima, jer su u Slavoniji osnovane brojne Mađarske željezničke škole, čiji je rad i razvoj imao političku pozadinu.⁴⁶

Mađarske su državne željeznice (MÁV) između ostalih organizirale željezničke škole u osječkom kraju: u Osijeku (Eszék) 1897. g. U školskoj godini 1904./05. u Dalju (Új Dályá), a u školskoj godini 1906./07. u Našicama.

Širenje i povećanje broja MÁV škola izazivalo je revolt dijela slavenskog stanovništva, zbog toga što su: 1. mađarske željezničke škole primile i učenike koji nisu bili porijeklom Mađari i čiji roditelji nisu radili na željeznici, 2. u mađarskim željezničarskim školama su se zapošljavali i nastavnici koji nisu imali položen hrvatski jezik, iako je to bilo propisano postojećim zakonom, i 3. najveći problem i otpor između škola rasplamsavao se u školskoj godini 1906./07., kada je izglasan ("*Zakon o školstvu*") zakon po kome školu mogu pohađati i učenici koji stanuju najviše 4 km udaljeni od škole.

Budući da se ovaj zakon odnosio i na MÁV školu, npr. u Našicama, trebalo je isto značiti da 943 učenika (Mađara) treba prestati pohađati školu, jer su učenici u Našice putovali vlakom s udaljenošću od 10-15-20 km. Nakon "teških" političkih rasprava, ugarski ministar financija je odobrio ipak tim učenicima pohađanje škole, jer je, kako je on konstatirao, pogodnije i lakše putovati 20-30 min. u ugrijanom vlaku, nego 4 km pješati.⁴⁷

Na sjednici Sabora (hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog) 21. siječnja 1907. g., raspravljalo se o željezničkim i mađarskim školama u Hrvatskoj i Slavoniji. Na sjednici je zastupnik János Zatluka zahtijevao zatvaranje mađarskih škola jer su po njemu one služile mađarizaciji nemađarskog stanovništva Slavonije.⁴⁸

Kako je komisija koja je pregledala udžbenike u mađarskim željezničarskim školama našla u mađarskim čitankama nekoliko nejasnoća, koje "*ne odgovaraju činjenicama i pravima građana u Hrvatskoj i Slavoniji*", Banska je vlada odlučila da hrvatske čitanke prevedu na mađarski jezik, jer postoje u istim školama učitelji koji ne

znaju hrvatski jezik. Vlada je nadalje naredila da ih se zamijeni onim učiteljima koji znaju hrvatski jezik ili umjesto njih da predaju hrvatski učitelji te da njima Julijanski savez plati dodatne novčane troškove, ali Vlada je na kraju konstatirala kako za zatvaranje mađarskih škola ne postoji zakonska osnova.

Na prepirke u Saboru i polemiku, zagovornici mađarske vlade žučno su reagirali. Ugarski ministar predsjednik Sándor Wekerle naglasio je u pismu hrvatskom banu: "*Nem igaz, hogy a horvátországi magyar iskolák célja a magyarosítás!*" ("*Nije istina da je cilj mađarskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji pomadjarivanje!*") te da je "*u Julijanske škole, na zahtjev roditelja, primljeno samo 9, a u željezničke škole 389 hrvatsko-srpskih učenika – s tim u usporedbi i u partnerskim državama iz 1900. godine, od 10.908 Mađara koji su bili školske dobi, 7.300 ih je pohađalo srpsko-hrvatsku školu.*"⁴⁹

Ugarski ministar trgovine je 18. veljače 1907. g., pod brojem 11.637/III. 5., odgovorio ministru predsjedniku Sándoru Wekerleu i napisao opširno objašnjenje na hrvatske tužbe, te je naglasio kako je MÁV trgovačka tvrtka i da samo ispunjava zahtjeve i politiku vlade.

Željezničarskih je mađarskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji 1912. g. bilo 12, od toga u osječkom kraju čak tri: u Dalju s 315 učenika i 7 učitelja, u Našicama sa 572 učenika i 9 učitelja, u Osijeku sa 736 učenika i 13 učitelja. Ukupno je u 12 škola u Hrvatskoj i Slavoniji bilo 4.298 učenika i 90 učitelja.⁵⁰

Julijanski savez je vodio brigu za "*brodare*"⁵¹ i njihovu djecu s Dunava (i okolnih rijeka), posebno koji su bili Mađari. U obliku jezičnih tečajeva njegovao se mađarski jezik i kultura, dakako uz svesrdnu pomoć Državnog brodarskog saveza i Julijanskog saveza. Prvi brodski tečaj započeo je u siječnju 1910. g. u Beogradu, nedaleko od željezničkog mosta (u zimskoj luci "*Ciganskog otoka*").

Pretpostavlja se da je na tzv. brodskim tečajevima između, organiziranim po riječnim lukama i mjestima gdje je bilo radnika tj. njihovih obitelji koje su željele učiti mađarski jezik, 1910. i 1937. g., a uz pomoć Julijanskog saveza, naučilo čitati i pisati mađarski jezik 1.165 osoba!⁵²

46 Ivan Balta, *Mađarske škole u hrvatsko-slavonskim županijama u sustavu julijanske akcije krajem XIX. i početkom XX. stoljeća*, Život i škola, br. 6., Osijek, 2001., str. 30.-45.

47 MOL, K-26. 1910. XVI. 696. Az adatok gr. Széchenyi Bela 3271/1909. VI. 19. (MINISZTERELNÖK), Sz. Alatti, a miniszterelnökséghez felterjesztet fejlesztési programjából valók.

48 MOL, K-26.1908.-XVI/ 116. jelz. (*A horvát-szlavon-dalmát országgyűlés 1907. január 21. ülésének jegyzőkönyvéből Zatluka J. képviselő interpellációjának vitája és magyar reflexiók*).

49 Ferenc Bernics, *Julián akció*, Pécs, 1994., str. 33.

izraz «*partnerske države*» ministar predsjednik koristi za Hrvatsku i Slavoniju
Josip Gujaš, «*Nacionalna obrana*» Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru «*Slavonske akcije*», Historijski zbornik, br. XXIII-XXIV, Zagreb, 1970-1971., str. 46-95.

50 Željezničarske mađarske škole u Hrvatskoj, *Obzor*, br. 146., Zagreb, 29. V. 1912., str. 2.

51 zaposlenici na ladama, posebno u riječnim lukama (Dunava...)

52 Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. XVIII. B. A., 10409., Budapest, 1910.

MAĐARSKE REFORMATORSKE ŠKOLE U OSJEČKOM KRAJU

U hrvatsko-slavonskim županijama, po popisu stanovništva iz 1900. g. bilo je 9.342 Mađara, a od toga je 10,3 % Mađara bilo reformatorske (ili kalvinske) vjere. Većina je živjela u Virovitičkoj županiji (3.571 osoba), u Srijemskoj županiji (2.780) i u Požeškoj županiji (1.596).⁵³

Za tzv. "reformatorsku granu" Julijanske akcije u Slavoniji, bio je zadužen reformatorski kardinal Gábor Antal. Reformatorske su škole "raspolagale javnim pravom", budući da su tzv. reformatorsku kršćansku zajednicu, njihovu autonomiju, priznavali hrvatski zakoni.⁵⁴

Kada se "reformatorska grana" 1904. g. pridružila Julijanskim akcijama, provjereno je stvarno stanje i položaj reformiranih, koju je obavio kardinal Gábor Antal, a kasnije Jozsef Margitai, kao članovi Julijanskog saveza. Prvo "mjerenje" i provjera bila je 1904. g., a potom 1913./1914. g. i 1914./15. g., koji su kao zvanični dokumenti poslani ministru predsjedniku, naslovljeni pod brojem 4899/904.ME.⁵⁵

O slavonskim mađarskim reformatorskim narodnim školama i njihovom stanju i razvijanju, Gábor Antal je pisao ministru predsjedniku i Savezu Julijan, a 22. siječnja 1905. g. pod brojem 89.J/1905., napravio obračun, te konstatirao kako je 1904. izdano 45.000 kruna od strane ministarstva, zasigurno iz tzv. "stranačkog temelja". Donaciju je dobila grana Julijanske reformatorske akcije preko Mađarske trgovačke banke iz Pešte, u obliku zajma oročenog na 32 godine sa 6 % kamata godišnje.⁵⁶ Pravo korištenja tog novca imala je reformatorska općinska škola i crkva, a između ostalog naveden je i marginalni podatak: "budući da u Kórógyju stari svećenik nije želio ići u mirovinu, djelovao je pomoćni svećenik od 15. listopada 1904., a učitelj se mogao zaposliti samo od 1. rujna." Planirana gradnja škole odužila se do proljeća 1905. g. i zato je od isplaćenog iznosa 1.524 kruna ostalo neiskorišteno, dok je u Laszlovu isplaćeni novac utrošen. U izvješću kardinala napominje se, kako postoji rivalstvo između reformatorskih i Julijanskih škola, te da mjesne zajednice traže da obje škole budu Julijanske. U Harasztin-u isplaćeni novac su iskoristili za nabavljanje građevinskog materijala, te je Antal pohvalno napisao

Tablica 1. Reformatorske škole u Slavoniji (Az 1904/5. tanév elején beirt tanuló közül)

Iskola Egyház škole/mjesta	1903/4-i létszám a tanév elején	Magy. Madara	Horv. Hrvata	Szerb. Srba	Német Nijemaca	Cseh Čeha	Egyéb ostali	Össz. ukupno
Harasztí	67	61	-	-	-	-	1	62
Korencsáni	19	20	-	-	-	-	-	20
M. Rétfalu	46	42	2	-	-	-	-	44
Maradék	59	50	1	2	5	-	-	58
Moja-Volja	96	82	1	-	10	-	-	93
Nikincze	54	25	20	-	-	-	1	46
Szentlászló	93	102	-	-	-	-	-	102
Tördincze	62	2	51	-	4	-	-	57
Ójbanovcze	47	1	-	1	45	-	-	47
Osszesen ukupno	543	385	75	3	64	-	2	529
%	100	72,8	14,2	0,6	12,1	0,0	0,3	100

53 MOL, K-26. 1908. XVI. 619/1904/08. jelzet. Statisztikai adatok a ref. Iskolákról 1903/4. és 1904/5. tanévben és külön a kórógyi ref. iskolákról 410/1904. J. sz. Alatt ugyanitt.

54 Mihály Szabados, «Julián» iskolák magyar szörvényrendező működése Horvát-szlavónországban 1890-1914 között, A Hungarológia oktatása, 4. év folyam, 7-8 szám, Budapest, 1990.

55 MOL, K-26. 1908. XVI. 619/1904/98. jelzet. Statisztikai adatok a ref. Iskolákról 1903/4. és 1904/5. tanévben és külön a kórógyi ref. iskolákról 410/1904. J. sz. Alatt ugyanitt.

Mirjana Gross, Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata od kraja ilirizma do stvaranja Jugoslavije, Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća), Sveučilišna naklada liber, Zagreb, 1981., str. 283-307.

kako su u Hrasztin-u svećenik Zoltán Narancsik i učitelj Mihály Magdika radili veoma dobro, jer su školu polazila 52 učenika (46 reformatora i 6 rimokatolika).

Gábor Antal je 27. studenog 1907. g. u izvješću napisao o nekim detaljima akcije i objašnjavao rad u crkvama i njihovim školama, o njihovim problemima na 17 mjesta, te kako su iz Slavonije djeca otišla kućama, a

56 MOL, K.-26. 1909. XVI. 116. Kölesön a ref. iskolák és egyházközségek támogatására a Pesti Magyar Kereskedelmi Banktól.

njihovo daljnje obrazovanje nastavljeno je u gimnaziji Csurgó.⁵⁷

U izvješću je Antal pisao i o tome da u Antunovác-u i okolici ima malo Mađara evangelista, a da Agrárbank parcelira posjede Tüköri-ja pod pretpostavkom da će na posjede doći mađarski doseljenici, dok u mađarskoj Rétfali svećenik Dániel Józán i učitelj Árpád Spániel uče 41 učenika, od čega su 38 reformatori.

U nastavku izvješća spomenuti su: misionarski centar Szeliste (kasnije mjesto zvano Velimirovac) sa 36 Nijemaca koji su učili na mađarskom jeziku, te najnaseljeniji reformatorski misionarski centar Szent-lászló ili Laslovo (1 svećenik, 2 učitelja i 143 učenika) te da "u cijelosti njeguju mađarsku reformaciju".

Nerijetko se u izvješću ukazivalo na razvoj slavonsko-mađarskih reformatorskih škola i crkava i njihovim poteškoćama u vrijeme djelovanja Julijanskih akcija.

Krajem Prvog svjetskog rata Gábor Antal je u izvješću o financijskim stanjima i razvoju škola od 1. studenog 1919. g. nabrojao sljedeća mjesta:⁵⁸ Antunovác, Kisbastáj, Terezovác, Imsovo-Seló, Sándorovác, Kutina.

Sve su škole radile, osim Kutine,⁵⁹ a iz raznih dokumentacija otkrili su se razni brojevi iz različitih godina, te se u izvješću konstatiralo kako je bez zatvorene škole u Antunovcu u školskoj godini 1917./1918. moglo biti 1.000 učenika. Mađarski pedagoški leksikon, također, spominje istih 17 škola iz Slavonije, ali ne spominje broj učenika.⁶⁰

TZV. KATOLIČKA GRANA JULIJANSKE AKCIJE U OSJEČKOM KRAJU

U Hrvatsko-slavonskim županijama je prema popisu stanovništva iz 1900. g. bilo 90.781 Mađara s mađarskim materinim jezikom, od toga je 82,4 % (74.869 mađara) bilo rimo-katoličke vjere. Od njih je većina živjela je u Slavoniji: u županiji Verőcze (24.161 osoba), u Szérem županiji (19.080) i županiji Pozsega (10.890).⁶¹

57 MOL, K-26. 1907. XVI. 713/1907. jelzet.

M. Čop, Odnarodivanje naše djece u riječkim školama nametanjem talijanskog i mađarskog nastavnog jezika u razdoblju mađarske uprave od 1868. do 1918. godine, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 5., Rijeka, 1983., str. 41-49.

58 MOL, K-26. 1909. XVI. 116. cs. A ref. ágazat 1910 évi költségvetése 1909. XI. 1. és 1909. XI. 6. keltezésessel.

Ivan Balta, Julijanska akcija kroz mađarske škole u Hrvatskoj i Slavoniji te BiH krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, *Motrišta, -glasilo Matice hrvatske za Hercegovinu*, br. 22., Mostar, 2001., str. 79-97.

59 MOL, K-26. 1909. XVI. 258. jelzet. A Szlavóniai tanszemélyzet nyugdíjügyeivel kapcsolatos kimutatás.

60 Magyar Pedagógiai Lexicon. Révai kiad. 1932. 1022. old. A Szlavóniai református iskolák száma.

Julijansku akciju su tzv. katoličke grane pokrenule 25-27. siječnja 1904. »Slavonsku konferenciju«, a o njihovim pripremama izvještavalo je Ministarstvo (mađ. vlada) u «tajnom» dokumentu koji je nastao 3. listopada 1903. g.ine. U objašnjenju «*tajnog*» dokumenta je navedeno kako Mađari katolici u partnerskim državama stalno nailaze na poteškoće, dok evangeličkim i reformatorskim crkvama Savez olakšava rad te da se zbog toga a na temelju hrvatskog autonomnog zakona (čl. 104-109.) žele osnovati katoličke privatne škole (Prilog 2. u Prilozima) koje bi pomagao savez Julián.⁶³

Kako je dopuštenje rada Julijanskih škola bilo u djelokrugu Banskog odjela vjere i prosvjete, a zbog očekivanih poteškoća ministar predsjednik grof István

61 MOL, K-26. 1904. XVI. 421. a. m. kir. Központ. Stat. Hiv. jelentése 546. eln. Sz. alatt a Horvát-Szlavon országok területén élő magyar anyanyelvű római katolikus jelenlévő népességéről megvénként és püspökségenként.

62 (Prilog 2.)

Učitelji i julijanske škole osječkog kraja 1914. godine: Az egyesület 2. sz. ügyvezető igazgatója 1914. július 17-en felterjesztette a miniszterelnöknek az egyesületi tanítókról készített táblázatot.

Kimutatás a Julián Egyesület tanfőszemélyzetéről (illeményszabályzat 12.§.) az 1913/14. tanév végén:

Sorsz.	A tanító neve (ime učitelja)	Szolgálati beoszt. (pozíció)	Működésének helye (mjesto škole)
1.	Arany János	vezető tanító (voditelj r.)	Narta
2.	Árpási Kálmán	igazgató tanító (direktor)	Terezinopolje
3.	Balázs Ilona	oszt. tan. (razredni učitelj)	Antunovác
4.	Balogh Sándorné	oszt.tan.	Terezinopolje
5.	Baranyay Lajos	oszt.tan.	Alsómiholjác
6.	Belle Béla	oszt.tan.	Satnice
7.	Birinyi József	vez. tan.	Ivanovci
8.	Cseh János	oszt.tan.	Humuljani
9.	Gerlics Aranka	oszt.tan.	Alsómiholjác
10.	Hangl Ferenc	oszt.tan.	Kuszonya puszta
11.	Hergenréder Pál	vez. tan.	Martince puszta
12.	Málek István	ig.tan.	Zdenci puszta
13.	Mák Aladár	ig.tan.	Humljani
14.	Nagy Dénes	vez. tan.	Krivaja puszta
15.	Waldfogel Ferenc	ig.tan.	Alsómiholjác
16.	Waldfogel István	vez.tan.	Glozsdje puszta
17.	Wirth Béla	oszt.tan.	Zdenci puszta
18.	Waldfogel Ferenc	ig.tan.	Alsómiholjác
19.	Waldfogel Istvan	vez. tan.	Glozsdje puszta
20.	Wirth Bela	oszt.tan.	Zdenci puszta

63 MOL, K-26. 1910. XVI. 2270. jelz. A miniszterelnökség 1903. okt. 3. keltezésű átirata a kultuszminiszterhez horvátországi rk. magániskolák gondozására létesítendő egyesület alapításáról.

M. Čop, Odnarodivanje naše djece u riječkim školama nametanjem talijanskog i mađarskog nastavnog jezika u razdoblju mađarske uprave od 1868. do 1918. godine, *Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci*, br. 5., Rijeka, 1983., str. 41-49.

Tisza je u "poluslužbenom, tajnom" pismu 2. prosinca 1903. g. molio hrvatsko-slavonskog bana grofa Teodora Pejačevića, da pomogne katoličkim mađarskim školama. U pismu je prikazao "strašno" stanje života katoličkih Mađara (koji žive u partnerskim državama, tj. izvan uže Ugarske), a sve zbog svoje nacije i vjere. Pozivajući se na solidarnost, koja hrvatsko-slavonskog bana veže s ugarskim Ministarstvom, molio je da ban pogleda autonomni zakon iz 1888. g. te da odgovarajuće interpelira kako bi se ispunili zahtjevi mađarskih škola. Grof Pejačević je u pismu od 28. prosinca 1903. g. odgovorio Istvánu Tiszi da štiti sve mađarske škole u Slavoniji, ali da je u Budimpešti od školske komisije savjetovan na "najveći oprez".⁶⁴ Tisza se 4. siječnja 1904. g. pismom zahvalio na pomoći i osigurao banu da se rad te komisije "odvija bez oka javnosti", te preuzeo odgovornost za članove Julijanskog saveza.

Program rada mađarskih škola nije bio u većoj koliziji sa hrvatskim obrazovnim sustavom, a posebno se pazilo da u nastavi bude zastupljen hrvatsko-srpski jezik te da se u programu povijesti istaknu posebne situacije i osobe koje su njegovale mađarsko-hrvatske odnose. Navodno je i sam ministar predsjednik bio na sastanku provjere julijanskog školskog programa, koje će koristiti i željezničke i reformatorske škole, te se brinuti da učitelji Julijanskog saveza postanu trezveni ljudi, bez pretjeranog šovinističkog ponašanja.⁶⁵

Međutim, nacionalne tenzije su stalno dolazile do izražaja oko rješavanja mjesta gdje su se trebale otvoriti julijanske škole, jer je ban prema zakonu, samo pod određenim uvjetima dopuštao otvaranje nove julijanske škole, ako je zgrada za škole bila "bez greške" i ako je bila opremljena prema pedagoškim zahtjevima.⁶⁶

Budući da je takvih zgrada bilo malo uzrokovalo je probleme, a trebalo je nešto učiniti, zbog toga je Julijanski savez podigao 100.000 kruna zajma, a predsjedništvo ministarstva pristalo je biti jamac.

Godine 1905. g. stanje unutrašnje politike u hrvatsko-slavonskim županijama bilo je napeto zbog predstojećih izbora, pa je zbog toga István Tisza u pismu banu 11. srpnja 1905. g. napisao da ne bi predložio otvaranje još nekih mađarskih škola, jer se isto mora malo usporiti ili naći rješenje koje ne bi privuklo veliku pozornost. Tako se u selima, u školskoj godini 1905./06. nisu otvarale nove Julijanske škole.

64 MOL, K-26. 1910. XVI. 2270. Tisza István gr. miniszterlnök és Pejácscevích gr. horvát-slavon bán levélváltása a Julián Egysesület és iskolák engedélyezése tárgyában.

65 MOL, K-26. 1908. XVI. 256. jelz. és a 3507/1904. VII.23. ME sz. Tisza I. gr. levele Pejácscevích gr. horvát-slavon bánhoz 8 szlavóniai magyar iskola engedélyezése tárgyában. Ferenc Bernics, Julián akció, Pécs, 1994., str. 42-44. i 162.

66 MOL, K-26. 1908. XVI. 258. és 4217/1904. IX. 6. ME. A velika pisanícaí és krestelováci jegyzök es gatiszjei szerb pópa magyarellenes magatartása és báni figyelmesszetésük.

No, ubrzo se broj zajednički održavanih škola povećao na salašima za jednu školu, a broj učenika povećao se za 79 djece, no broj Mađara s mađarskim materinim jezikom smanjio se od 91,3 % na 89 %

Novine "Obzor"⁶⁷ pod naslovom "Mađarske škole u Hrvatskoj" 6. prosinca 1904. g. zahtijevale su da se prekine s otvaranjem mađarskih škola. Pokazujući na nove školske zakone koje ministar dr. Vrbanich objasnio u Saboru, te napao bana Pejačevića da je na svojim posjedima u osječkom kraju uzdržavao tri mađarske škole, koje su kasnije "Narodne novine" demantirale kao neistinite.

Mađarske škole polazilo je puno hrvatskih učenika te je više škola djelovalo nezakonito. List "Obzor" je zagovarao kako takve ustanove treba odmah zatvoriti, te da su mađarski bogataši i hrvatske «izdajice», jer su osnovali takve škole te da moraju za to biti odgovorni. Članak je na kraju završio patetičnom rečenicom: "Narod koji dopusti škole stranaca i da stranci budu na vlasti u njihovoj državi nije vrijedan toga da postoji."

Izražavala se bojazan s pripremanjem novog školskog zakona ("Lex Áppony"), jer kad se isti počne primjenjivati moguće je da više neće biti ni hrvatskih, ni škola drugih narodnosti. Prijedlog zakona sadržavao je suženje prava za dopuštenje rada učitelja tih škola itd., ali se ne može spoznati je li taj prijedlog zakona Sabor prihvatio ili nije. Pretpostavlja se da je prihvaćen jer je József Margitai pisao o tome u svojoj knjizi, a prijedlog zakona o promjenama djelovanja Julijanskih škola, nije otežao rad niti je stvarao probleme u svezi istih škola.

Saborska oporba Hrvatske i Slavonije je obrazovanje različitih narodnosti, koji su 1907. g. bili zaoštreni, koristila protiv Julijanskih škola. "Les Áppony" je zahtijevao od svakog učitelja "zakonito" obrazovanje, mađarsko državljanstvo, znanje mađarskog jezika, polaganje zakletve za domovinu itd. Ako se narodni učitelj nije držao tih stvari, protiv njega je bila podnesena prijava.

U Slavoniji je održavanje starih i otvaranje novih Julijanskih škola zahtijevalo velika novčana ulaganja, što osiromašene lokalne općinske vlasti nisu mogle pratiti. S druge strane je u Ugarskoj pod određenim uvjetima država izgradila narodne škole, djelomčno uz državnu socijalnu pomoć, a izvan uže Ugarske (u Slavoniji) gdje Julijanski savez nije imao dovoljno sredstava, često je tražio pomoć države.

Naposljetku je 1905. g. sklopljen ugovor između ministra predsjednika i Julijanskog saveza, kojom je Julijanski savez osigurao državnu subvenciju. Između

67 Mađarske škole u Hrvatskoj, *Obzor*, Zagreb, 6. XII. 1904., str. 1. Mihály Szabados, «Julián» iskolák magyar szórványgondozó működése Horvát-szavónországban 1890-1914 között, A Hungarológia oktatása, 4. év folyam, 7-8 szám, Budapest, 1990.

ostalog Ugovor je sadržavao: tamo gdje slavonski Mađari imaju problema, a crkve i druge institucije ne mogu to riješiti, potrebno je da to učine druge institucije. Posebno se to odnosilo na katoličke Mađare, prema kojima se "hrvatska" katolička crkva odnosila neprijateljski prema mišljenju Bernicsa.⁶⁸

Predsjednik Julijanskog saveza Béla Szécheny 15. prosinca 1907. g. poslao je pismo ministru predsjedniku Sándoru Wekerleu, u kojemu je dao Izvješće o razvijanju Julijanskih škola u Slavoniji te konstatirao kako nije bilo smetnji u razvijanju Julijanske akcije u Slavoniji, ali da je kasnije tajnik u hrvatsko-slavonskoj autonomnoj vladi Milán Rojc, ometao njihov rad svim sredstvima i na sve moguće načine (naprimjer školu Antunovác) i pokušao ih zatvoriti. Kada je Rojc smijenjen, a novi ban postao Sándor Rakodcai, mađarske škole su se razvijale "slobodnije", a priželjkivalo se i zahtijevalo da pored 22 škole treba otvoriti još 27 (Julijanskih) škola.

Konstatiralo se, ako bi se to dogodilo, mreža mađarskih škola u Slavoniji bila bi jaka, pa ih "nem lehetne elsöpörni" ("ne bi mogli pomesti"). Zahtijevalo se kako bi godišnji prihod od 100.000 kruna trebalo udvostručiti, budući da je gradnja samo jedne nove škole stajala 3.800 kruna. Mađarsko Ministarstvo odgovorilo je Julijanskom savezu da je njihova državna subvencija za 1908. g. iznosila 150.000 kruna, a 1909. g. 175.000, te kako Savez može očekivati otvaranje samo 10 novih škola.⁶⁹

U istom se Izvješću nalazilo i "Elnöki jelentés" ("predsjedničko izvješće") o radu Julijanskog saveza 1908. g. i 1909. g., koji je važan za shvaćanje ciljeva Julijanskih akcija, njihov rad, razvijanje nekadašnjih mađarsko-hrvatskog odnosa, ne samo što se tiče škola, nego i u političkih odnosa

Mađarske narodno-jezične Julijanske škole i reformatorske i željezničke škole bile su s razlogom na meti napada hrvatskih stranačkih oporbenjaka i tadašnjeg tiska. Zbog toga je ban Pál Rauch, kako su ga nazivali "prijatelj Mađara", odredio 5. travnja 1908.g. da roditelji od sada imaju pravo na izbor škole za svoju djecu. Ta je odredba možda bila više koristila mađarskim školama zbog svoje opremljenosti i boljih uvjeta od hrvatsko-slavonskih škola. Hrvatsko-slavonske vlasti često nisu priznavale prikazane ugarske statističke podatke te je ban od nabrojanih škola dopustio samo dvije, pa je tako jedan broj Mađara ostao bez škola, dijelom i zbog toga što su neka mjesta već imale javnu mađarsku školu ili općinsku hrvatsko-slavonsku školu u kojoj je mađarski jezik bio "obvezan" ili je već djelovala mađarska škola.⁷⁰

Otvoreno je 1910. (u osječkoj okolici u 7 sela) i u 8 mjesta i 7 novih mađarskih Julijanskih škola (Tablica 2.)

U Izvješću je nabrojeno još 29 gradova uz 25 općina, gdje je prema popisu stanovništva 1910. g. živjelo 7.839 Mađara, od kojih je 1.042 bilo školskog uzrasta.

Razmirice između hrvatsko-mađarske vlade i Julijanskog društva, odnosno mađarskog Ministarstva su se stalno zaoštravale, pa je ministar predsjednik grof István Tisza (28. siječnja) uputio neočekivano oštro pismo banu, a u kojem ga moli da prati probleme mađarskih škola jer je većina ljudi u hrvatskoj vladi zloćudna. Nadalje je ministar predsjednik obrazložio, kako se stvaraju uvjeti mira i suradnje i zahtijeva da se respektiraju prava Mađara u slavonskim županijama i ostvaruju njihovi autonomni zakoni,⁷¹ te da je osnivanje mađarskih škola zakonsko pravo slavonskih Mađara. Odmah poslije tog pisma osnovano je 10 novih škola od Julijanskog udruženja, a od bana je dopušteno i osnivanje škole u Binguli.

Tablica 2.

Település Falu <i>naselje</i>	Csatlakozó település <i>mjesta mađarskih škola</i>	Magyar népsesség 1910. <i>mađarsko stanovništvo</i>	Magyar tankötelesek <i>u školskoj obvezi</i>
1. Novi Gradác	-	415	50
2. Belisce	Valpó, Bistrinci	868	100
3. Drenje	Pridvorja, Kucanci	387	50
4. Lozán	Ragovac puszta	342	50
5. Borova	Pcelic	352	45
6. Selci	-	291	35
7. Bankovci	Osilovác	194	25
Összesen: <i>ukupno</i>	-	2849	360

68 Ferenc Bernics, *A Julián akció*, Pécs, 1994., str. 51.

Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, knj. I-IX., Zagreb, 1910., 1911., 1913.

69 MOL, K-26. 1907. XVI. 64. 792. cs. gr. Béla Széchenyi 2370/1907. J. sz. levele Sándor Wekerle miniszterelnökhöz a Julián iskolák fejlesztése tárgyában.

70 MOL, K-26. 1915. 458. b. bán Skerlech levele Istvánhoz Tisza iskolaengedélyezés tárgyában.

Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva*, knj. I-IX., Zagreb, 1910., 1911., 1913.

71 Ferenc Bernics, *Julián akció*, Pécs, 1994., str. 57.

Izraženo je bilo nezadovoljstvo jer navodno popis za osnivanje mađarskih škola nije bio cjelovit zbog toga što neki roditelji u vrijeme popisa nisu bili kod kuće, a neki su se bojali popisati.

U višestrukom dopisivanju i pregledu stanja o mađarskim školama u Slavoniji s pozicija hrvatskih školskih zakona, upućeno je pismo ministru predsjedniku 13. ožujka 1914. g. s potpisom hrvatskog bana, kako u već dopuštene Julijanske škole mogu ići mađarska djeca, ali kako druga djeca mogu biti primljena samo uz dopuštenje ministra predsjednika. Konstatirano je kako se ta dopuštenja ne bi smjela nigdje zlorabiti. U pismu je ban naglasio kako pitanje mađarskih julijanskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji nije samo pravno, nego i političko pitanje.⁷²

Na kraju je József Eklic, drugi predsjednik Julijanskog saveza, obavijestio 28. siječnja 1915. g. ugarskog ministra predsjednika grofa Istvána Tiszu kako je hrvatsko-slavonski ban dao dopuštenje za 11 mjesta da se osnuju mađarske Julijanske škole.

Dobiti dopuštenje nije značilo i povećavanje Julijanskih škola jer je Izvješće obrazloženo sljedećim: *"Prve su se tri škole osnovala u ljeto prošle godine, ali je stvarno otvaranje otkazano zbog rata. Ostalih osam škola ima dopuštenje, ali se oko organizacije ništa nije dogodilo. Zbog sadašnjeg izvanrednog stanja, skoro je 80 učitelja u vojsci tako da se nove škole za sada ne mogu otvarati, ali kad sve prođe, može se djelovati (...), Budapest 28. siječnja 1915., Tarkovich, drugi predsjednik Julijanskog saveza."*⁷³

Razvoj Julijanskih škola završilo je s granama katoličke Julijanske akcije, a cjelokupni je broj julijanskih učitelja u tom vremenu bio 116, odnosno s poslanim učiteljima iz Budimpešte i pomoćnicima, bilo ih je 130, a na osječki kraj se odnosila oko 1/4.

Julijanski savez se zabrinuo što su hrvatsko-slavonske vlasti zatvarale neke škole zbog navodno loših uvjeta, te konstatirali kako je ponižavajuće da su istovremeno hrvatsko-slavonske škole većinom u lijepim zgradama. Hrvatsko-slavonski tisak politički je stalno napominjao kako Julijanske škole neće još dugo postojati, što je izazvalo reakciju Julijanskih društava i inat kako baš zbog

toga treba razvijati Julijanske škole. Prema planu su u starim zgradama, u 11 mjesta (gdje se odvijala nastava), Julijanskom akcijom napravili 23 nove učionice i sagradili 12 stanova za učitelje. Za taj plan (gradnja zgrada i unajmljivanje prostora za škole) bilo je potrebno 450.000 kruna zajma, koji se, pored jamca, Julijanskog saveza, trebao pokriti s 32 godine štednje, ali je ugarsko Ministarstvo moglo odobriti samo 225.000 kruna zajma. No i tako zbog predstojećeg ratnog stanja veći dio planova nije ostvaren.

Međutim hrvatski tisak, novine promađarski orijentirane, zapravo njemački i mađarski tisak često je branio mađarske Julijanske škole u osječkom kraju, napominjući kako ono pomaže u opismenjavanju niske razine pismenosti stanovništva,⁷⁴ (Prilog 4 u Prilozima) obrazlažući kako treba: razlikovati sljedeće mađarske škole: Julijanske škole i škole kraljevske mađarske

⁷⁴ *Die ungarischen Schulen*, Die Drau, Nr. 23., Esseg, 29. Januar 1914., St. 1.

Muzej Slavonije Osijek, Mađarske škole, Drava, br. 23., Osijek, 29. siječanj 1914., str. 1.

Die ungarischen Schulen

Unterscheiden wir die ungarischen Schulen in Kroatien: Wir haben Julianschulen und Schulen der Königlich ungarischen Staatsbahnen. Wir müssen auch distinguieren zwischen Schulen, die zur Erhaltung des Ungarntums in Kroatien errichtet worden und solchen, die eine Magharisierungstendenz besitzen. Die Julianschulen sind auf Grund des Schulgesetzes entstanden und man kann gegen dieselbe absolut keine Einwendungen erheben, da tatsächlich keine Kinder einer anderen Nationalität als die der ungarischen, die Julianschulen besuchen. Die Lehrer müssen der kroatischen Sprache in Wort und Schrift mächtig sein und ihre Anstellung ist von der Bestätigung der hohen Landesregierung abhängig. Diese Schulen haben besonders in den Gegenden, wo sich das arme Ungarntum befindet – und die Ungarn sind hierzulande zumeist arme Leute – eine wohlthätige erzieherische Mission, um so mehr als konstantiert wurde, dass die Kinder in der dritten und vierten Volksschulklasse sich der kroatischen Sprache sehr gut bedienen. Ja, es muss konstatiert werden, dass die Lehrer der ungarischen Julianschulen einen gewissen Stolz darin setzen, dass ihre Schüler neben ihrer Muttersprache sich rasch in der kroatischen Sprache zurechtfinden. Jeder Staat hat die Tendenz, dass die Eingewanderten aufgesaugt werden und in diesem Falle, dass sich die Ungarn mit dem Kroaentum verschmelzen. Aber das gelingt nur dort, wo die fremden Nationalitäten nicht in grossen Gruppen vorhanden sind. Die einzelnen Individuen verschwinden ohnehin immer. Wenn die Julianschulen sämtliche Kinder, wie dies auch tatsächlich geschieht, in der kroatischen Sprache unterweisen, so ist dies entschieden ein kulturelles Werk, welches in unserem Lande, wo noch 30-40% Analphabeten existieren, entschieden Beachtung verdient. Die Julianschulen werden aus rein ungarischen Mitteln erhalten und belasten das kroatische Budget in keiner Weise. Anders wie mit den Julianschulen, steht es mit den ungarischen Schulen der ungarischen Staatsbahnen. Diese Schulen haben entschieden eine Magharisierungstendenz, und zwar insofern, dass alle Kroaten, die bei den ungarischen Staatsbahnen in Kroatien angestellt sind, ihre Kinder in die ungarische Staatsbahnschule schicken müssen. Die Staatsbahnschulen in Kroatien werden aber nicht bloss von kroatischen, sondern auch von Kindern anderer Nationalität frequentiert, so dass hier nicht davon die Rede sein kann, dass diese ungarischen Schulen rein für ungarische Kinder geschaffen wurden. Die Julianschulen werden, wie wir vermerken, nur aus ungarischen Mitteln erhalten.

⁷² MOL, K-26. 1914. 2446. 1-8. A horvat-szlavon ban levele a. m. kir. Miniszterlnöknek (Zágrab. 1914. 1914. marc. 13.) melyben jelzi, hogy a Julián iskolák engedélyeztetése nem csak jogi, hanem politikai kérdés is.

Mihály Szabados, *"Juliánv iskolák magyar szörvágygondozó működése Horvát-szlavónországban 1890-1914 között"*, A Hungarológia oktatása, 4. év folyam, 7-8 szám, Budapest, 1990. Ferenc Bernics, *Julián akció*, Pécs, 1994., str. 59.

⁷³ MOL, K-26. 1915. 458. ill. 285/1915. J. sz. Tarkovics másodelnök jelenti a miniszterlnök, hogy b. Skerlec horvát-szlavon bán 11 új Julián iskolá létesítésére adott engedélyt.

Josip Gujaš, *"Nacionalna obrana" Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru "Slavonske akcije"*, *Historijski zbornik*, br. XXIII-XXIV., Zagreb, 1970-1971., str. 46-95.

državne željeznice. "Moramo i razlikovati između škola koje su izgrađene za očuvanje mađarizma i onih koji imaju namjeru mađarizacije. Julijanske škole su nastale na temelju školskog zakona i protiv njih se ne može ama baš ništa poduzeti, pošto stvarno nijedno dijete druge narodnosti ne ide u takvu školu. Nastavnici u Julijanskim školama moraju znati čitati i pisati na hrvatskom jeziku. Te škole su se pogotovo razvile na područjima gdje žive siromašni Mađari – u Slavoniji su gotovo svi Mađari siromašni. Djeca se u trećem i četvrtom razredu dobro koriste hrvatskim jezikom. Svaka država ima namjeru da se novopridošli strani stanovnici uklope, a u ovom slučaju da se Mađari pripoje hrvatskom narodu. Ali, to može uspjeti samo tamo gdje stranci nisu u velikom broju. Pojedinačni individui ionako uvijek nestaju. Ako Julijanske škole svu djecu uče tj. podučavaju na hrvatskom jeziku, što se i zaista dešava, tada je to kulturni čin koji u našoj državi u kojoj još uvijek postoje 30-40 % nealfabeta, zaslužuje veliku pozornost. Julijanske škole se održavaju samo uz mađarsko financiranje, hrvatsko-slavonski budžet se ni u kojem slučaju ne tereti. Drugačije je kod onih mađarskih

škola mađarskih državnih željeznica. Te škole imaju namjeru mađarizacije i to u onom smislu da svi Hrvati koji su zaposleni kod mađarskih državnih željeznica moraju svoju djecu dati u te škole. No, te škole se ne održavaju samo od hrvatske djece nego i od djece drugih narodnosti, tako da ovdje ne može biti riječ o tome da su mađarske škole izgrađene samo za mađarsku djecu. Naglašavalo se da se Julijanske škole održavaju samo od mađarske strane." ⁷⁵

Julijanska akcija u velikomađarskom programu mađarizacije provodila se sustavno putem škola, željeznice i kulturnih društava krajem 19. i početkom 20. st., "a trebala je za tridesetak godina provesti mađarizaciju u čitavom Mađarskom Kraljevstvu" ("A XIX. sz. utolsó harmadában és a századforduló körüli években létesülő különböző «magyarságmentő»), što je značilo asimilaciju Nemađara. Julijanska akcija je provodila mađarsku državnu misao "Magyar Állam eszme", po kojoj, "da bi se osigurala budućnost mađarske države potrebno je stvoriti državu s jednim jezikom", no Prvi svjetski rat prekinuo je Julijansku ideju.

---

75 Ferencz Bernics, *A Julián akció (Rezümé)*, Pécs, 1994., str. (old.) 175.

LITERATURA

- Mađarski državni arhiv (Magyar orszagos leveltar) Budapest, -arhiv tadašnjeg Ministarstva unutrašnjih poslova, -arhiv ministra predsjednika (miniszterelnöke) pod oznakom: K-26 te u *dopisima grofa Kunó-a Klebersberga*, nekadašnjeg ugarskog ministra prosvjete i vjeronauka. Statut osnutka društva, koji je u više navrata obnavljan (signatura: MOL, K-26 1913. XVI. 2285).
- Državni arhiv Osijek, -fond: *Protokoli (zapisnici) Gradskog poglavarstva*, fond: *škole osječkog kraja...*
- Hrvatski državni arhiv Zagreb, -fond: *Protokoli (zapisnici) skupštine Virovitičke županije*, i fond: *Zemaljske vlade Hrvatske, Slavonije i Dalmacije*
- Muzej Slavonije Osijek, -periodika: osječke novine (*Slavonische Presse, Die Drau, Narodna obrana, Esseker Tagblatt...*)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb, -periodika: zagrebačke novine (*Obzor, Narodne novine...*)
- BALTA, Ivan, 2001, *Mađarske škole u hrvatsko-slavonskim županijama u sustavu julijanske akcije krajem XIX. i početkom XX. stoljeća* // *Život i škola*, 2001,6, Osijek, 30-45, te dva manja djela.
- BERNICS, Ferenc, 1994, *A Julián akció (Akcija Julijan) Pannónia Könyvek*, Pécs. (iscrpan rad koji daje puno signatura arhivske građe, uglavnom iz Državnog arhiva Mađarske, MOL).
- CUVAJ, Antun, *Grada za povijest školstva*, knj. I-IX., Zagreb, 1910, 1911, 1913.
- ČOP, M., 1983, *Odnarodivanje naše djece u riječkim školama nametanjem talijanskog i mađarskog nastavnog jezika u razdoblju mađarske uprave od 1868. do 1918. godine* // Zbornik Pedagoškog fakulteta u Rijeci, 1983, 5, Rijeka, 41-49.
- GROSS, Mirjana, 1985, *Mađarska vlada i hrvatska autonomija u prvim godinama nakon nagodbe* // Historijski zbornik, 38/1985 (1), Zagreb, 1-29.
- GUJAŠ, Josip, 1970-1971, "Nacionalna obrana" Mađara u Slavoniji na prijelomu XIX. i XX. stoljeća u okviru "Slavonske akcije" // Historijski zbornik, 23-24/1970-1971, Zagreb, 46-95.
- MAKKAY, Béla, 2003, *Végyár vagy hídfő?: "idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában 1904-1920.* (Pogranična tvrđava ili mostobran?: nacionalna skrb o Mađarima u tuđini - u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u periodu 1904-1920.), Lucidus, Budapest.
- MARGITAI, József, 1918, *A horvát és szlavónországi magyarok sorsa, nemzeti vedelme és a magyar horvát testveriség*, Budapest.
- PETRI, Pál, 1937, *A Julián Egyesület története* (Povijest Julijanskog društva), Budapest.
- SZABADOS, Mihály, 1990, "Julián" iskolák magyar szórványgondozó működése Horvát-Szlavónországban 1890-1918 között. (Djelovanje Julijanskih škola u Hrvatskoj i Slavoniji u periodu od 1890. do 1918. godine) // *A Huroológia oktatása* 4/1990, 7-8, Budapest, 7-19.

“JULIAN ACTION” IN THE OSIJEK REGION SUMMARY

“Julian Action” was active in the regions which did not belong to the so called narrow Hungary, especially Slavonia (the Osijek region) and were named after St. Julian.

“Julian Action” was conducted in Hungarian schools, but also in railway systems, cultural associations and religious schools in the period from 1904 to the end of the First World War.

“Julian Action” was conducted in Slavonia in the name of the so called “national defence of Hungarians” and by the policy of the “Hungarian national idea” (Magyar Allam eszme) because of an alleged danger for Hungarians. It was often called “Slavonian Action” and it had a peculiar methodology of implementation.

There have been, until now, opposing opinions in relation to the interpretation of the reasons of the action which ranged from approval of the action due to the preservation of identity, culture and language of the Hungarians who lived outside Hungary, to the contrary opinions about the political denationalisation and Hungarisation of Slavic people outside Hungary, especially in Slavonia. The action, thus, brought about views on both Hungarisation and the theory about

Hungarians being endangered by assimilation.

“Julian Action” in the Osijek region can be observed simultaneously with an attempt of Germans to create so called *Schulvereins* outside Germany as a means of implementing the German ideology.

Julian schools could be established and run in Slavonia not only according to Hungarian laws but also according to the Croatian and Slavonian laws on schools which allowed for, and even encouraged the foundation of public and private schools, religious schools as well as schools in villages and factories. Such politics enabled “Julian Action” to spread in the Osijek region.

Thus, the period prior to the First World War saw the opening of Hungarian schools, construction of railways – all for the purpose of “Julian Action” which had political effects since the number of Hungarians went up several times in the Osijek area, however, not because of increasing birth rates.

“Julian Action” ended because of external influence, that is, the beginning of the First World War and the creation of new states on the territory of the former Austro- Hungarian Empire.